

KS. HIERONIM FOKCIŃSKI SJ

PAPIESKI INSTYTUT STUDIÓW KOŚCIELNYCH W RZYMIE

STRONA | 1

MATERIAŁY DO BIOGRAFII POLSKICH EMIGRANTÓW W ZBIORACH PAPIESKIEGO INSTYTUTU STUDIÓW KOŚCIELNYCH W RZYMIE

Jednoznaczne zdefiniowanie terminu „emigrant”, jak powszechnie wiadomo, sprawia stale sporo kłopotów. W języku polskim słowo to posiada aż dwadzieścia trzy synonimy. Najnowsze próby nazywania emigracji „diasporą” nie wzbudziły powszechnego uznania. W przypadku zbiorów Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie dochodzą jeszcze specyficzne trudności wynikające z ich profilu, a zwłaszcza z zakresu chronologicznego i terytorialnego. Główny zasób archiwalny stanowią bowiem mikrofilmy z archiwów watykańskich, obejmujące materiały od wczesnego średniowiecza. W czasach tych pojęcie państwa czy ojczyzny nie zdążyło się jeszcze wykształcić, a powody przemieszczania się ludności bywały odmienne od znanych współcześnie. W opracowaniach naukowych mówi się częściej o zjawisku migracji, a poszczególne osoby określa się mianem „kolonista”, „osadnik”, „przybysz”, „banita”, „zbieg” czy „misjonarz”. Również narodowość przez długi czas nie była w średniowieczu kategorią jednoznaczną. Nie każdy duchowny z Wrocławia, a nawet Krakowa czy Prus określał siebie jako *Polonus*.

W kwerendach prowadzonych przez Instytut w kwestii, kogo włączyć do polskiego wykazu biograficznego, przyjęto definicję Polskiego Słownika Biograficznego, Estreicherowską, czyli formułę bardzo szeroką. Odpowiada to zresztą najczęściej chyba stosowanemu pojęciu: emigrant — osoba emigrująca, czyli opuszczająca swój kraj, miejscowość dotychczasowego pobytu na stałe, czy też sezonowo, lub na pewne okresy, przeważnie w celu zapewnienia sobie lepszych warunków życia. Oczywiście, powody i intencje mogą być jeszcze innego rodzaju.

OKRES ŚREDNIOWIECZA

Typowym zjawiskiem wieków średnich było pielgrzymowanie, trwające niekiedy lata i kończące się dłuższymi okresami chorób czy nawet śmiercią daleko od miejsca wcześniejszego pobytu. Wcale nie tak rzadkie były też wyjazdy na studia do znanych ośrodków we Francji czy Włoszech.

Szczególną trudność w podejściu do obranego tematu stwarzają środowiska kościelne: duchowni diecezjalni, a zwłaszcza zakonnicy. Wielu młodych zakonników było wysyłanych na studia poza krajem, inni reprezentowali swoje klasztory czy prowincje na różnego rodzaju naradach, zjazdach, byli przenoszeni do uzupełnienia kadry naukowej centralnych domów studiów, mianowani przełożonymi na obcych terytoriach, otrzymywali obowiązki wizytatorów bądź pozostawali w zarządach generalnych. Zatrzymam się nieco dłużej na materiałach z okresu średniowiecza, biorąc pod uwagę ich specyfikę oraz fakt, że w zbiorach naszych instytutów należą raczej do rzadkości.

Nie ma chyba zagadnienia w historii polskiego średniowiecza, zwłaszcza z pierwszych trzech wieków (XI—XIII), które można by badać bez uwzględnienia dokumentów papieskich. Burzliwe dzieje Europy i papieżstwa sprawiły jednak, że registry — najstarszy rodzaj ksiąg — zaczynają się dopiero od roku 1198 (*Registra Vaticana*, potem *Lateranensia*). Zawierają one kopie dokumentów wystawianych przez kancelarię papieską. We wczesnym średniowieczu Kościół był główną instytucją, która posługiwała się pismem. Ponadto papieżstwo było jedyną powszechnie uznaną instytucją międzynarodową. W registrych papieskich odbija się cały ówczesny świat, dlatego dokumentacja Stolicy Apostolskiej jest niezastąpionym źródłem poznania wszelkich dziedzin życia, nie tylko religijnego. Dostarcza zatem wielu informacji biograficznych, w tym o ówczesnych emigrantach — zbiegach, banitach, pielgrzymach, ale też o gościu Bolesława Chrobrego, który cesarzowi z okazji Zjazdu Gnieźnieńskiego podarował trzystu wojów. Z kolei bulla protekcyjna, wystawiona 7 lipca 1136 roku przez papieża Innocentego II, wymienia ponad 250 imion i miejscowości w Polsce.

Gdy w XV wieku granice Rzeczypospolitej Obojga Narodów sięgały po Morze Czarne, misje katolickie (dominikańskie, franciszkańskie) dochodziły do północnego Kaukazu. Wschodnia granica katolicyzmu posuwała się i cofała, co było uzależnione między innymi od zasięgu wpływów politycznych, gospodarczych i kulturalnych naszego kraju. Proces ten posiada sporą dokumentację w archiwach watykańskich.

*Bullarium Poloniae*¹ w pierwszym tomie, obejmującym lata od 1000 (a dokładnie od 999 roku) do 1342, podaje w regestach, czyli streszczeniach, 1923 dokumenty. Materiały z mikrofilmowane lub sfotokopiowane przez nasz Instytut to, oczywiście, pełne teksty, a nie ich streszczenia, zatem w takiej postaci, w jakiej się zachowały w zbiorach watykańskich. Zbiór mikrofilmów z samych archiwów watykańskich do początków XX wieku liczy w Instytucie około miliona klatek i kilkadziesiąt tysięcy fotokopii i fotografii. Ponadto, wobec poważnych zastrzeżeń zgłoszonych odnośnie *Bullarium Poloniae*, mikrofilmy dają możliwość weryfikacji na podstawie oryginalnych zapisów.

Według oceny wydawców *Bullarium*, do końca XIII wieku co siódmy zachowany dokument dotyczący Polski był dokumentem watykańskim². Oczywiście, z biegiem czasu procent dokumentów papieskich w stosunku do dokumentacji wytwarzanej w kraju systematycznie maleje.

Od połowy XIV wieku są do odnotowania coraz liczniejsze zespoły archiwalne cenne z punktu widzenia kwerend biograficznych, takie jak registry suplik, czyli próśb nadsyłanych do Stolicy Apostolskiej, a w XV wieku dokumentacja fiskalna zachowana w *Camera Apostolica* oraz olbrzymi zasób spraw sądowych w Rota Romana. Z tego ostatniego, rzeczywiście bardzo bogatego zasobu nasz Instytut opublikował już dokumentację odnoszącą się do ziem polskich od końca XV do końca XVII wieku. Z braku gotowych wzorów ujęcia tak specyficznego materiału (zwykły regest nie byłby adekwatny) wypracowany został poszerzony schemat opisu³. Dla wieków XV—XVII cenne są fotokopie wpisów kanoników warmińskich i wrocławskich⁴.

---

¹ *Bullarium Poloniae*, ediderunt et curaverunt Irena Sułkowska-Kuraś et Stanisław Kuraś, vol. I (1000-1342), Roma, École Française de Rome 1982. Ostatnio ukazał się tom VII *Bullarium Poloniae*.

² *Bullarium polskie*, wywiad Adama Aduszkiewicza z wydawcami, „Ład” 1983, nr 19.

³ Cristina Bukowska-Gorgoni, *Causae Poloniae coram Sacra Romana Rota XV—XVII saec. Explanatio processuum et regesta documentorum*, Roma, Pontificium Institutum Studiorum Ecclesiasticorum 1995.

⁴ PISE (Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici — Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie) D 10, pudło 162.

Wszystkie wyżej wspomniane zespoły, jak też inne dokumenty papieskie stanowią często bogate źródło dla badań genealogii. W przypadku materiałów Roty Rzymskiej w prośbach o odpusty są wymieniane całe rodziny.

MATERIAŁY Z CZASÓW NOWSZYCH

Od XVI wieku dokumenty papieskie posiadają coraz mniejsze znaczenie dla badaczy naszych dziejów, ponieważ dysponują oni rosnącą dokumentacją powstałą w Polsce. Niemniej szereg serii archiwalnych Stolicy Apostolskiej, takich jak dokumentacja nominacji na wyższe i niższe godności kościelne osób polskiego pochodzenia przebywających czy zatrudnionych w Watykanie, a zwłaszcza korespondencja nuncjuszy papieskich w Polsce — to nadal ważne źródło, dostarczające wielu cennych szczegółów biograficznych. Akta nuncjatur do czasu rozbiorów Polski zostały w pełni zmikrofilmowane i są sukcesywnie wydawane w kolejnych tomach publikacji *Acta Nuntiaturae Poloniae*⁵.

Należy przy tym zauważyć, że w kręgu zainteresowań naszego Instytutu są nie tylko zbiory watykańskie, ale też państwowe włoskie, wielkich rodów włoskich, z których pochodzili papieże, kardynałowie i główny trzon administracji papieskiej. Ponadto kwerendami objęto archiwa w domach generalnych wielu zakonów. Warto wymienić między innymi polonika dominikańskie, dotyczące akt kapituł prowincji polskiej z lat 1225-1600, które stanowią gros zachowanej dokumentacji opublikowanej przez Instytut w 1972 roku⁶.

W Instytucie zgromadzono także dokumenty oryginalne od końca XV, a zwłaszcza XVI wieku; jeszcze liczniejsze są odpisy, czasem kopie lub materiały powielane, począwszy od dokumentacji kardynała Stanisława Hozjusza (1504-1579)⁷. Duży zbiór fotokopii pochodzi przede wszystkim z różnych dykasterii i urzędów watykańskich.

Poza pojedynczymi dokumentami do najstarszych grup materiałów papierowych należą w Instytucie akta oryginalne oraz liczniejsze odpisy lub kopie z kolejnych wieków. Wśród oryginalnych warto wspomnieć między innymi dokumenty własnościowe rodziny Czaplów (XVIII—XIX wiek). Jest to spuścizna po dwóch braciach — Antonim i Franciszku — którzy pracowali w Watykanie, a zginęli w wypadku samochodowym⁸. Z tego okresu do bogatszych zespołów należą: korespondencja rodzinna Siemiradzkich (1852-1972), w tym znanego malarza Henryka Siemiradzkiego⁹, różnorodna dokumentacja z *Archivio di Stato* we Florencji¹⁰, z archiwum Caetanich (Gaetanich) w Rzymie¹¹ i Bronowskich z lat 1856-1969. Większość tej ostatniej spuścizny to materiały po dyplomacie Witoldzie Bronowskim, który w latach trzydziestych pracował w Wydziale Prasowym MSZ; od 1937 roku pełnił

⁵ *Acta Nuntiaturae Poloniae*, t. I, auct. et moderatore Henrico Damiano Wojtyska CP, Romae, Institutum Historicum Polonicum Romae, Fundatio Lanckoroński 1990. W tej serii wydawniczej ukazało się blisko 40 tomów.

⁶ Hieronim Fokciński, *Polonica w zbiorach Stolicy Apostolskiej, wielkich rodów włoskich oraz centralnych archiwach zgromadzeń zakonnych w Rzymie*, „Saeculum Christianom” 2008, nr i, s. 229-244.

⁷ Zbiór fotokopii w PISE D 10, pudła 130, 138, 179.

⁸ PISE D 10, pudło 30.

⁹ PISE D 10, półka 5-6.

¹⁰ PISE D 10 nr 168.

¹¹ PISE D 10 nr 169, 178.

funkcję *attaché* do spraw prasowych w ambasadzie przy Stolicy Apostolskiej, w latach 1944-1945 pełnił funkcję *chargé d'affaires* w Lizbonie; po wojnie, jako emigrant polityczny, zajmował się, wraz z żoną, dziennikarstwem.

OKRES MIĘDZYWOJENNY

Bogate w informacje o różnych osobach, zwłaszcza o kombatantach i emigrantach powojennych, jest także archiwum prywatne i rodzinne Kazimierza Papée, ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej przy Stolicy Apostolskiej.

Z okresu dwudziestolecia do najważniejszych zespołów polskich instytucji rządowych należą akta Poselstwa, a następnie Ambasady Rzeczypospolitej w Watykanie, posiadające szczegółowy inwentarz przygotowany przez pracowników Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych¹². Z drugiej instytucji rządowej, Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Rzymie oraz Przedstawicielstwa Handlowego, spora część materiałów za lata 1923-1939 została przekazana do Archiwum Akt Nowych w Warszawie jako depozyt wieczysty.

Materiały redakcyjne Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego od chwili powstania w 1938 roku zostały przekazane do Polski; przechowywane obecnie w Oddziale Krakowskim IPN, są udostępniane w czytelni w Wieliczce. W wydany inwentarzu zbiór posiada własną sygnaturę.

Sz szczególnie cenna, dotychczas zupełnie nieznaną, jest twórczość oraz spuścizna kolekcjonerska Aleksandra Kołtońskiego (1882-1964), chemika, pisarza, dziennikarza i tłumacza¹³.

Materiały o zbliżonym charakterze, w tym z okresu międzywojennego, znajdują się w zbiorach wielu emigrantów, którzy na dłuższy czas zatrzymali się w Wiecznym Mieście. Przykładowo można wymienić: Emeryka Hutten-Czapskiego, Leonarda Kociemskiego, ks. Jerzego Langmana, Zbysława Drya-Osieckiego, Romana Szenwica.

Warto wspomnieć również materiały archiwalne pozyskane przy okazji mikrofilmowania lub kopiowania dla instytucji krajowych, zasoby archiwalne, szczególnie polskich zgromadzeń męskich i żeńskich (dominikanów, marianów, zmartwychwstańców, nazaretanek, karmelitanek, urszulanek i innych). Materiałami szczególnego rodzaju, ale ważnymi dla opisu losów Polaków, którzy znaleźli się z dala od kraju, są akta procesowe zebrane w sprawach kanonizacyjnych polskich założycielek zgromadzeń: sióstr franciszkanek — bł. Kunegundy (Teresa Dudzik), klawerianek (Maria i Urszula Ledóchowskie), nazaretanek, niepokalanek (Marcelina Darowska), zmartwychwstanek (Celina i Jadwiga Borzęckie), założycieli zmartwychwstańców (Bogdan Jański, Piotr Semenenko i Hieronim Kajsiewicz). Do dziejów polskiej emigracji należałoby wliczyć biografie wielu osób, które wstąpiły do zakonów i zgromadzeń, zarówno żeńskich, jak i męskich.

---

¹² Omówienie zespołu oraz jego inwentarz zob. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, <http://baza.archiwa.gov.pl/Usezam/index.php?1>, [dostęp:14.07.2017].

¹³ Zbiór w trakcie opracowywania.

OKRES DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Wiele postaci aktywnych przed drugą wojną światową działało również w czasie jej trwania i w latach powojennych. Do zbiorów Instytutu trafiły tylko niewielkie grupy materiałów z różnych urzędów polskiego Rządu na Uchodźstwie, między innymi z Ministerstwa Spraw Kongresowych (Londyn) za lata 1942-1944, urzędowa korespondencja ambasadora Kazimierza Papee i jego spuścizna prywatna, oraz wiele materiałów tych, których wojna zastała na terenie Rzymu czy, szerzej, Włoch, względnie którym udało się przedostać do tego kraju w latach wojny.

Wśród zasobów instytucji, organizacji, stowarzyszeń do najobszerniejszych zbiorów należą materiały: Gimnazjum i Liceum Polskiego w Rzymie, Instytutu Polskiego w Bejrucie, Instytutu Marianum, Polskiej Rady Oświatowej w Libanie, Polskich Siły Zbrojnych na Zachodzie, Towarzystwa Studiów Irańskich. Ponadto kolekcje i zbiory prywatne: zbiór korespondencji Stanisława Kościalkowskiego, ks. Antoniego Banaszaka, kard. Adama Kozłowieckiego (wspomnienia z Dachau), Zofii Federowicz-Grzelak, Jana Hoppego (autobiografia), siostry nazaretanki Franciszki Leśniak, Emeryka Hutten-Czapskiego.

PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Ze zrozumiałych racji z tego właśnie okresu pochodzą najliczniejsze różnorodne materiały archiwalne, w tym ściśle biograficzne. Tylko częściowo zachowane, niemniej cenne, są materiały dotyczące partii politycznych: Stronnictwa Demokratycznego, Stronnictwa Pracy, Światowej Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej. W zbiorach Instytutu znalazły się także archiwa redakcyjne: „Biuletynu PostulATORSKIEGO OŚRODKA STUDIÓW”, „Est-Press”, „Duszpasterza Polskiego za Granicą”, Głosu Polskiego w Radiu Rzymskim, „Mundus”, „Oltrecortina”, „Polski w Europie”, „Przemian”, oraz archiwalia z ośrodka *Corda Cordi* i jego kontynuacji po nazwą *Sursum Corda*, z Polskiego Instytutu Historycznego, Związku Kombatantów Polskich, Centralnego Komitetu Obchodów Millennium Chrztu Polski.

Z okresu zaraz po zakończeniu wojny szczególnie bogate są materiały ze spuścizny Karola Kleszczyńskiego, obejmujące dokumentację około czterdziestu ośrodków polonijnych, względnie polsko-włoskich, oraz setki związanych notatek o poszczególnych osobach¹⁴. Ponadto można wskazać materiały: ks. Jerzego Langmana, malarza Karola Badury, fragmenty diariuszy, agend niektórych zgromadzeń polskich w Rzymie, ośrodka *Corda Cordi*, a następnie *Sursum Corda*, zespołu 2 Korpusu generała Władysława Andersa.

Bogate archiwum osobowe Instytutu obejmuje przede wszystkim wycinki z prasy dotyczące działaczy polonijnych we Włoszech. Liczy ono około 1,20 metra bieżącego. Podobnie sporo nazwisk zawiera dział „dokumentów życia społecznego” (afisze, plakaty, katalogi wystaw, ogłoszenia, programy imprez, reklamy, zaproszenia). Dużo informacji biograficznych gromadzonych jest pod nazwiskami osób utrzymujących kontakt korespondencyjny z naszym Instytutem.

Ogółem archiwum Instytutu liczy ponad 120 spuścizn i kolekcji, których inwentarz jest w przygotowaniu i będzie dostępny on-line. Część ważniejszych zespołów jest w trakcie digitalizacji. Sporo wiadomości zawierają roczne sprawozdania zamieszczane od 1983 roku, między innymi w kolejnych numerach „Rocznika Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie”, w „Kronice Rzymskiej” oraz w biuletynie Instytutu „Informationes”.

¹⁴ Inwentarz pod nrem zespołu 705\3\0 Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

UWAGA

COPYRIGHTS© STAŁA KONFERENCJA MUZEÓW, ARCHIWÓW I BIBLIOTEK POLSKICH NA ZACHODZIE

CAŁOŚĆ LUB POSZCZEGÓLNE FRAGMENTY POWYŻSZEGO TEKSTU MOGĄ ZOSTAĆ UŻYTE BEZPŁATNIE PRZEZ OSOBY TRZECIE, POD WARUNKIEM PODANIA AUTORA, TYTUŁU I ŹRÓDŁA POCHODZENIA.

AUTOR NIE PONOSI ŻADNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA NIEZGODNE Z PRAWEM UŻYCIE POWYŻSZEGO TEKSTU (LUB JEGO FRAGMENTÓW) PRZEZ OSOBY TRZECIE.

ŹRÓDŁO:

XXXVIII SESJA STAŁEJ KONFERENCJI MUZEÓW, ARCHIWÓW I BIBLIOTEK POLSKICH NA ZACHODZIE
MATERIAŁY DO BIOGRAFII POLSKICH EMIGRANTÓW W ZBIORACH INSTYTUCJI CZŁONKOWSKICH MAB
POLITYCY I ARTYŚCI
LONDYN – WARSZAWA 2017

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

DIGITALIZACJA I PUBLIKACJA NINIEJSZEGO MATERIAŁU WYKONANA DZIĘKI DOFINANSOWANIU ZE ŚRODKÓW
MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO POCHODZĄCYCH Z FUNDUSZU PROMOCJI KULTURY